

ОЮУНЛАГ БҮТЭЭЛЧ СЭТГЭЛГЭЭНИЙ ТӨЛӨӨ

ЦАЦ

**СУРГАЛТ, СУДАЛГАА,
АРГА ЗҮЙН УЛИРАЛ
ТУТМЫН СЭТГҮҮЛ**

2022 №23/46/

- **С.Пүрэвдорж: Иргэний хамгаалалтыг үндэсний даван туулах чадвартай уялдуулах нь**
- **А.Ганбилэг: Үндэсний аюулгүй байдлыг хангахад хил хамгаалалтын системийн оролцоо**
- **Н.Энхбат: Агаарын цэрэг болон радиотехникийн анги, салбарын хөгжлийн чиг хандлага**
- **Ц.Бямба-Эрдэнэ, Э.Түвшин: Уйгарын архитектур ба уран барилгын чимэглэл**

ҮНДЭСНИЙ БАТЛАН ХАМГААЛАХЫН ИХ СУРГУУЛИАС ЭРХЛЭН ГАРГАВ

ҮНДЭСНИЙ БАТЛАН
ХАМГААЛАХЫН
ИХ СУРГУУЛИАС
ЭРХЛЭН ГАРГАВ.

2022
№23/46/

СУРГАЛТ,
СУДАЛГАА, АРГА
ЗҮЙН УЛИРАЛ
ТУТМЫН
СЭТГҮҮЛ

ДУГААРЫН ТОВЧООН

1. Аюулгүй байдал, батлан хамгаалах судлал

Ч.Сосорбарам: Үндэсний ой санамж ба үндэсний аюулгүй байдал	6
С.Пүрэвдорж: Иргэний хамгаалалтыг үндэсний даван туулах чадвартай уялдуулах нь	9
Х.Орхончимэг, С.Байгалмаа: Үндэсний аюулгүй байдалд үнэт зүйлсийн үзүүлэх нөлөөний тухайд	15
А.Ганбилэг: Үндэсний аюулгүй байдлыг хангахад хил хамгаалалтын системийн оролцоо	22

2. Батлан хамгаалах боловсрол, цэргийн сургалт

Н.Энхбат: Агаарын цэрэг болон радиотехникийн анги, салбарын хөгжлийн чиг хандлага	31
Б.Баатарсүрэн: ОХУ-ын Украин улсад явуулж буй Цэргийн Тусгай Ажиллагаа (ЦТА)-ны цэргийн сургалт бэлтгэлийн талаарх шинжилгээ	36

3. Судалгаа боловсруулалтын ажил

Д.Энхчимэг, Т.Мөнх-Оргил, Д.Нямхүү: Тогтворжуулах бодлогын онол загварчлал	41
Э.Ганзориг, Б.Баярцэцэг: Төмөр бетон араг бүтээцийн газар хөдлөлийн тэсвэрлэлтийг үнэлэх аргуудын судлагдсан байдлын харьцуулсан судалгаа	48
М.Индрабүд, П.Мөнхтөр: Авлигалд албан хаагчийн хувийн болон нийтийн сонирхлын зөрчил нөлөөлөх нь	56
Б.Банзрагч: Судалгааны их сургуулийн үндсэн үзүүлэлтүүдийг эргэцүүлэх нь	65

4. Цэргийн зэвсэглэл техник, инновац судлал

Т.Энхзаяа, Г.Нямхүү: Цэргийн радиостанцыг сонгоход анхаарах зарим чухал үзүүлэлтүүд	70
---	----

5. Шинжлэх ухаан судлал, дайны туршлага сургамж

Н.Наранхүү: БНМАУ-ын аюулгүй байдалд гадаад орчны үзүүлсэн нөлөө (1920-оод оны сүүлч 1930-аад он)	78
Ц.Бямба-Эрдэнэ, Э.Түвшин: Уйгарын архитектур ба уран барилгын чимэглэл	89
Т.Эрдэнэхишиг: Хүннү гүрний түүхэн нутаг дэвсгэр	97

ҮНДЭСНИЙ ОЙ САНАМЖ БА ҮНДЭСНИЙ АЮУЛГҮЙ БАЙДАЛ

Ч.СОСОРБАРАМ /Доктор (Ph.D), дэд профессор, бригадын генерал/

Түлхүүр үг: Ой санамж, аюулгүй байдал, соёл, төр

Key words: Memory, security, culture, state

Даяаршлын эрин зуунд ч гэсэн орчин үеийн улс орнууд үндэсний онцлог - адилтгалаа (national identities) өнгөрснөөс олж тодруулах зорилгоор ихээхэн хөрөнгө хүч зарцуулсаар байна. Үндэсний ой санамж бол ерөнхий ой санамжийн нэг тусгай хэлбэр бөгөөд чухамдаа хамтын ой санамж юм¹ гэж эрдэмтэд үздэг. Үндэсний ой санамж нь улс орны нэгдсэн (хамтын) адилтгалын түлхүүр бүрдүүлэгч юм². Ерөнхийдөө дээрх ЯАБ-ын үзэл баримтлалын заалтууд болон манай судалгааны багийн эрдэмтдийн үндэсний ой санамжийн талаарх шинэ тодорхойлолтууд дээр дурдсан ойлголтууд болон өөр хоорондоо агуулгаараа шууд холбогдож байна.

Академич Ж.Болдбаатар “Үндэсний ой санамж нь уламжлал, шинэчлэлийн улбаанаас үр гарган түүх, хэл, соёлоо мэдэх, хайрлан хамгаалах, өвлөх, залгамжлах хэмээсэн цогц үзэл санаа болой” гэжээ.

Доктор Б.Даш-Ёндон “Философи шинжилгээний үүднээс үзсэн үндэсний ой санамж нь үндэстэн өөрийгөө ухамсарлахуйн түүх, шинж байдал, явц юм”, “Үндэсний ой санамж тухайн үндэстний түүхийн явцад бүрэлддэг бөгөөд уг үндэстний философи, үзэл суртал, шашин, ёс суртахуун, зан заншил, эрхийн ухамсарт нь шингэсэн байдаг. Үндэстэн өөрийгөө зөв ухамсарласан тэр дүр төрх нь үндэсний ой санамжийн “алтан хайрцаг”, тухайн үндэстэн ямагт “дотроо бодож

явах” ёстой тэр зүйл нь” юм гэсэн байна.

Доктор Н.Жалбажав “Ой санамжийг ерөнхийд нь бодгалийн (хувь хүний), хамтын буюу олонлогийн, улс үндэстний, хүн төрөлхтний нийтлэг ой санамж” хэмээн ангилан авч үзсэн байна.”

Тэр бээр “Хүн бол байгалийн зүйлээс гадна нийгмийн зүйл болохыг бид мэднэ. Ой санамжийг түүний онцлог, өвөрмөц болон нийтлэг шинж чанарыг судлаад хамтын ой санамжийн дээд түвшин нь улс үндэстний ой санамж, цаашилбал хүн төрөлхтний ой санамж болдог байна. Хүний олонлог хувьсаж хөгжсөөр улс, үндэстнүүд төлөвшин тэдгээрийн түүх, соёл, иргэншил, үнэт зүйлс нь бүрдэж бий болжээ.” гэсэн байна.

Хүн төрөлхтний түүх, мэдлэгийн сан хөмрөг, үнэт зүйлс улс үндэстний ой санамжийг бий болгогч үндэсний түүхээр дамжин бүрэлдэн тогтож, үеэс үед уламжлагдан хөгжиж, баяжиж байдаг ажээ.

Судлаачдын судалгаа болон тайлбар толь бичгүүдэд бичсэнээс үндэслээд “үндэсний ой санамж - national memory - национальное память” гэдэг ойлголт нь үндэсний “туршлага”, “соёл” гэсэн хоёр үндсэн хэсэг, агуулгаас бүрддэг³ гэж дүгнэж байна.

- Үндэсний “туршлага” гэдэг ойлголтод төрийн түүх-хаадын түүх, төрийн бодлого-удирдлагын буюу төрийн албаны тогтолцоо, архив зэрэг

¹ James V. Wertsch National Memory and Where to Find It. DOI:10.1093/oso/ 9780190230814.003.0012

² subscribe or oxfordscholarship.com/page/190/faqs" page/58/ Christina Davis

³ Ой санамж (оросоор память, англиар memory)-ыг байгаль, нийгмийн шинжлэх ухаанууд (тухайлбал, хүний анатоми, физиологи, сэтгэл зүй, мэдрэл судлал, социологи, антропологи, философи, логик) өөр өөрсдийн судалгааны объект болгон нарийвчлан судалдаг байна.

ИРГЭНИЙ ХАМГААЛАЛТЫГ ҮНДЭСНИЙ ДАВАН ТУУЛАХ ЧАДВАРТАЙ УЯЛДУУЛАХ НЬ

С.ПҮРЭВДОРЖ /БХЭШХ-ийн Дайн, цэргийн урлаг судлалын төвийн эрдэм шинжилгээний ахлах ажилтан, доктор (Ph.D), дэд профессор/

Түлхүүр үг: Даван туулах чадвар, иргэний хамгаалалт, аюул занал, систем, уялдуулах чиглэл

Key words: Ability to overcome, civil defense, threat, system, coordination

Оршил. Үндэсний даван туулах чадвар нь зөвхөн цэргийн хүч, чадавх төдийгүй иргэний нийгмийн байгууллагуудыг хамааруулж, цаашид иргэд, олон нийтийн өргөн дэмжлэг, оролцоонд тулгуурлан улс орныг батлан хамгаалах тухай нийтлэг ойлголтыг агуулж байна. Үүнийг зөвхөн хүчний нэгдсэн тогтолцоо хэмээн томъёолж нэрлээд зогсохгүй “бүх нийтийн, иргэний хамгаалалтын болон орон нутгийн хамгаалалтад тулгуурласан батлан хамгаалах тогтолцоо гэж”¹ үзэж байна. Тухайлбал, “улсыг батлан хамгаалах хүчин чадлыг бэхжүүлж, үндэсний аюулгүй байдлыг хангах”² гэсэн Монгол Улсын үндсэн хуулийн заалт; “Монгол Улсын үндэсний язгуур ашиг сонирхолд Монголын ард түмэн, соёл иргэншил оршин тогтнох, Монгол Улсын тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт байдал, нутаг дэвсгэрийн, халдашгүй байдал болон бүрэн бүтэн байдал, үндэсний эв нэгдэл, үндсэн хуульт байгууллын аюулгүй байдал, эдийн засгийн бие даасан байдал, экологийн тэнцвэрт хөгжил багтана”³ гэсэн үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалын заалт; “Монгол Улсын батлан хамгаалах тогтолцооны үндэс нь төр, захиргааны байгууллагууд, нийт иргэний оролцоонд тулгуурласан орон нутгийн хамгаалалт, мэргэжлийн цэрэгт суурилсан Зэвсэгт хүчин, нэгдмэл удирдлага, төлөвлөлт бүхий дайчилгаа болно”⁴ гэсэн Монгол Улсын батлан

хамгаалах бодлогын үндэс гэсэн хууль эрх зүйн заалттай нийцэж байгаа юм.

Үндсэн хэсэг. Өнөө үед аюул заналын хэлбэр, агуулга өөрчлөгдөж, зарим уламжлалт аюул алслагдаж, зарим шинэ аюул бий болж, тэр нь нэн тулгамдсан асуудлыг босгон ирж, хамгаалалтын хэлбэр, агуулгыг мөн өргөжүүлэн өөрчлөхийг нөхцөлдүүлж байна.

Аюул заналын шинэ хэлбэрт олон улсын терроризмын, үй олноор хөнөөх зэвсгийн хяналтгүй тархалт, тухайлбал биологийн халдвар, мэдээллийн аюул, дотоодын самуун, үймээн болон өнгөт хувьсгал зэргийг дурдаж болох байна.

Аюул байгаа цагт хамгаалалт зайлшгүй. Өнөө үеийн дайн, байлдаанд оролцогчдын дийлэнх олонх нь зэвсэглэсэн иргэд, амь үрэгдэгсдийн дийлэнх олонхыг энгийн иргэд эзэлдэг болжээ. Ш.Паламдорж нарын “Хүч тэнцвэргүй дайн, байлдаан”⁵ (судалгаа, шинжилгээ)-ний бүтээлд дайн, зэвсэгт мөргөлдөөн дэх хүчний хувьд хүч хэрэгслээр дутмаг талын ажиллагаа нь цэргийн хүчийг ашиглахаас илүүтэй цэргийн бус хэрэгсэл, цэрэг биш, зэвсэглэсэн иргэд, бүлэглэлийн тактикийг ашиглахад илүүтэй анхаарч байгааг тэмдэглэсэн байна. Тухайлбал, дайн, зэвсэгт мөргөлдөөн нь дайтагч улс, эвсэл, талуудын эдийн засгийн чадавх, технологийн хөгжил эрс ялгаатай, талуудын цэргийн хүч, хэрэгсэл нь хоорондоо олон дахин

¹ Үндэсний сөрөн тэсвэрлэх чадавхыг бүрдүүлэх үзэл баримтлал. УБ., 2021 он. – 236 х; ЗХЖШ-аас орчуулан гаргасан гарын авлага., т-9;

² Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Гучин найм дугаар зүйл. 2.6 заалт;

³ Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал. 1.1.2. заалт;

⁴ Монгол Улсын Их Хурлын 2015 оны 85 дугаар тогтоолын хавсралт. Монгол Улсын батлан хамгаалах бодогын үндэс. 2.2. заалт;

⁵ Хүч тэнцвэргүй дайн, байлдаан. УБ., 2018 он. – 186 х., т. 18-20;

ҮНДЭСНИЙ АЮУЛГҮЙ БАЙДАЛД ҮНЭТ ЗҮЙЛСИЙН ҮЗҮҮЛЭХ НӨЛӨӨНИЙ ТУХАЙД

Х.ОРХОНЧИМЭГ /БХЭШХ-ийн Аюулгүй байдал, батлан хамгаалах судлалын төвийн эрдэм шинжилгээний төвийн ажилтан, доктор (Ph.D), дэд профессор/

С.БАЙГАЛМАА /ҮБХИС-ийн Нийгэм Хүмүүнлэгийн тэнхимийн багш, докторант/

Түлхүүр үг: Нийгэм, үнэт зүйл, үндэсний аюулгүй байдал, элемент

Key words: Society, values, national security, elements

Үндэсний үнэт зүйл нь үндэсний аюулгүй байдлыг бэхжүүлэхэд оюун санааны дархлааны үүрэг гүйцэтгэж байх учир түүнийг зөв тодорхойлж, олон нийт, ялангуяа хүүхэд залуучуудыг чиг баримжаагаа олох арга замд нь чиглүүлэг болох чухал шаардлага тулгарч байна. Иймд энэхүү өгүүлэлд үндэсний үнэт зүйлсийн үндэсний аюулгүй байдалд үзүүлэх нөлөөний тухайд тодруулахыг зорилоо.

Хүн амьдралдаа чиг баримтлал болгодог үнэт зүйлгүй бол нийгэм хэмээх томоохон системийг нийтлэг зорилгоор удирдан чиглүүлэх боломжгүй болж, нэгдсэн дэг журам ч үгүй, хүн бүр дур зоргоороо авирласан эмх цэгцгүй байдал үүсэх билээ¹.

Үнэт зүйл хэмээхийг философи, социологи, антропологи, психологи, аксиологи, соёл судлал, ёс зүй зэрэг нийгэм, хүмүүнлэгийн ухаанууд өөр өөрийн судлах зүйлийн онцлогтой холбоотойгоор авч үзсэн байдаг. Тухайлбал, сонгодог философи болон үнэт зүйлийг судалдаг шинжлэх ухаан буюу аксиологийн онолд субъектээс объектод хандсан харилцаа, түүнээс үүдэж үүссэн хэм хэмжээт үйлийн цогцыг үнэт зүйл гэж үздэг. Энэ нь хүмүүний мэдрэмж, хэрэгцээнд тулгуурласан амьдралыг чиглүүлэх, идэвхжүүлэх, утга төгөлдөр болгож хөтлөх хүч мөн бөгөөд энэ нь үнэт зүйл юм². Социологийн шинжлэх ухаанд

үнэт зүйл гэдэг бол

1. Нийгмийн субъект (хувь хүн, нийгмийн бүлэг, нийгэм бүхэлдээ)-д төлөвшиж тогтсон эрхэмлэн хүндэтгэдэг үзэл бодол, итгэл үнэмшлийн цогц,

2. Бодит үйл явдлыг үнэлж цэгнэх шалгуур

3. Хүмүүсийн амьдрал, үйл ажиллагааны утга учрыг тодорхойлох хүчин зүйл

4. Нийгмийн харилцан үйлчлэлийн зохицуулагч³, ёс зүйд хэвшүүлэх хэм хэмжээ, мөрдөх учиртай нийтлэг жишиг гэж үзэх, сэтгэл зүйд хүмүүсийн итгэл үнэмшил, мотивацийн зорилго, эрмэлзэл гэж үзэх, соёл судлалд соёлуудын хэв шинжийг тодорхойлогч хүчин зүйлсийн нэг гэж үзэх хандлага давамгайлж байдаг⁴.

Нэр томъёоны тухайд, судлаачид англи хэлний "value", орос хэлний "ценность" хэмээх үгсийг үнэт зүйл хэмээн орчуулсан нь төдийлөн оновчтой бус, харин үнэлэмж гэвэл утгыг илүү илэрхийлнэ хэмээгээд, үнэлэмж нь сайн муу, сайхан муухай, үнэн худал гэх мэт хоёр туйл руу тэмүүлж эерэг сөрөг аль аль талыг агуулдаг бол үнэт зүйл нь зөвхөн сайн, сайхан, зөв зүйтэй гэсэн эерэг үнэлэмж шингэсэн байдаг хэмээн их төлөв санал нэгджээ.

1990-ээд оноос хойших нийгмийн амьдралын өөрчлөлтийг даган бидний үнэт зүйл, үнэлэмж янз бүрийн сэдэв

¹ Монголчуудын үнэт зүйлсийг Шварцийн аргачлалаар тодорхойлсон нь. Удирдлагын академи. УБ., 2017.т.12

² Монголын соёл урлаг судлал. УБ., 2019.т.33

³ "Монголчуудын үнэт зүйл" судалгааны тайлан. СУИС. УБ., 2019.т.13

⁴ Монголчуудын үнэт зүйлсийг Шварцийн аргачлалаар тодорхойлсон нь. Удирдлагын академи. УБ., 2017.т.11

ҮНДЭСНИЙ АЮУЛГҮЙ БАЙДЛЫГ ХАНГАХАД ХИЛ ХАМГААЛАЛТЫН СИСТЕМИЙН ОРОЛЦОО

А.ГАНБИЛЭГ /Хил судлалын хүрээлэнгийн хилийн аюулгүй байдал
судлалын төвийн дарга, докторант/

Түлхүүр үг: Систем, хил хамгаалалтын систем, зүй тогтол, шатлан захирагдах

Key words: System, border protection system, regularity, rule of thumb

Товч агуулга: Энэхүү өгүүлэлд Үндэсний аюулгүй байдал, үндэсний аюулгүй байдлыг хангах системд хил хамгаалалтын системийн оролцоо, түүнтэй холбогдох арга зүйн үндэс, хил хамгаалалт нь систем болох талаар тодорхойлж авч үзлээ.

Үндсэн агуулга. Аюулгүй байдал судлалын “аюулгүй байдал” гэсэн хамгийн ерөнхий суурь ухагдахуун¹ олон үйл явцад хэрэглэгддэг бөгөөд мөн чанарын хувьд нэг талаас, аюулгүй байдлын зөвхөн тодорхой тохиолдолд байдаг онцгой шинжийг агуулахын зэрэгцээ нөгөө талаас, төрөл бүрийн салбарт энэ ухагдахууныг ашиглах боломжийг нөхцөлдүүлж, харилцан хамаарал бүхий гурван төлөв байдлыг илэрхийлж байна. Үүнд:

1. аюулаас ангид, өөрөөр хэлбэл аюул байхгүй байдал;
2. аюулаас хамгаалагдсан байдал;
3. хөгжлийн нөхцөл бүрдүүлсэн байдал.

Эдгээрийг хэл шинжлэлийн философи утга талаас өгсөн тодорхойлолтуудын өнцгөөс тайлбарлавал: нэг талаас “аюулгүй-аюул байхгүй, айж эмээх, сандрах түгшүүргүй; аюулгүй байдал-осол, түгшүүргүй байх төлөв”² гэж аюул байхгүй, аюулгүй байдал баталгаатай хангагдсан нөхцөлийг илэрхийлсэн бол нөгөө

талаас “аюулгүй байдал-аюул байхгүй, бүтэн байлгах, найдвартай байдал”³ гэж аюул байхгүй, хамгаалагдсан байдал, хөгжлийн нөхцөл бүрдүүлсэн байдал зэрэг өөрөөр хэлбэл, “аюул”, “хамгаалалт”, “хөгжил” гэсэн түгээмэл нийтэд хамааралтай ойлголтын аль алиныг нь багтаасан харьцангуй илүү өргөн цогц хүрээгээр илэрхийлэгдэж байна.

Тиймээс аюулгүй байдал судлалын суурь ойлголтыг үндсэн ухагдахуун талаас нь хэл шинжлэлийн үүднээс, харин түүний хэрэглээний ойлголтын агуулгыг үзэгдэл, үйл явдал, үр дүнгийн гаргалгааны өнцгөөс авч үзэх шаардлагатай юм.

Үндэсний аюулгүй байдал гэдэг ойлголтын хувьд дээр авч үзсэн хэл шинжлэлийн эхний тайлбар ухагдахуун хүрэлцээгүй юм. Бодит амьдрал дээр үндэсний аюулгүй байдлын хувьд янз бүрийн шинж чанар бүхий аюул занал байсан, байна, байсаар байх болно. Тиймээс “үндэсний аюулгүй байдал” гэдэг ухагдахууныг хэл шинжлэлийн хоёр дахь тайлбар гаргалгааны харилцан хамаарал бүхий гурвалсан утгыг агуулсан цогц өргөн ойлголтоор авч үзэх ёстой юм. Өөрөөр хэлбэл, “үндэсний аюулгүй байдал” гэдэг ойлголт нь **үнэмлэхүй** биш, зөвхөн харьцангуй утга санааг илэрхийлсэн

¹ Монгол хэлний дэлгэрэнгүй тайлбар толь. Т-Х., ШУА., -УБ., 2008, 2650 х., т.2269. “Ухагдахуун-ухахад өртөх юм, мэдэгдэхүүн, хэрэг бодосын мөн чанарын ерөнхий онцлогийг тусгадаг сэтгэхүйн хэлбэр; ухагдахууны багтаамж-ухагдахууны агуулгад хамаарах шинж бүхий юмсын олонлог; логикийн ухагдахуун-тухайн ангийн юмс, үзэгдлийг тэдгээрийн ерөнхий, нийтлэг өвөрмөц шинжээр нь нэгтгэж дүгнэсэн санаа; философийн ухагдахуун-юмс, үзэгдлийн гол шинж, холбоо харилцааг тусгасан сэтгэхүйн хэлбэр; хэлний ухагдахуун-үгийн ахуй амьдралтай холбоотой хүний сэрэлд буух ойлголт; ойлголт ухагдахуун-юмс үзэгдлийн талаарх ерөнхий төсөөлөл, мэдэгдэхүүн”;

² Монгол хэлний дэлгэрэнгүй тайлбар толь. А-Г., ШУА., -УБ., 2008, 594 х., т.176;

³ Далийн тайлбар тольд байгаа ухагдахуун. Энд “бүтэн байлгах” гэдгийг хамгаалагдсан байдал, найдвартай байдал гэдгийг тогтвортой хөгжлийн ойлголттой дүйцүүлэн гаргалгаа хийсэн болно;

АГААРЫН ЦЭРЭГ БОЛОН РАДИОТЕХНИКИЙН АНГИ, САЛБАРЫН ХӨГЖЛИЙН ЧИГ ХАНДЛАГА

Н.ЭНХБАТ /УБХИС-ийн АБДС-ийн багш, доктор (Ph.D), бэлтгэл хурандаа/

Түлхүүр үг: Агаарын орон зай, радиолокацийн станц, тоон систем, автоматжуулсан удирдлагын систем, нэгдсэн сүлжээ

Key words: Airspace, radar station, digital system, automated control system, integrated network

Оршил. Монгол Улсын агаарын хил, орон зайг найдвартай хянах, халхлах чадавх бүхий Агаарын цэргийг Зэвсэгт хүчний бүтцэд бие даан үүрэг гүйцэтгэхээр хуульчлагдсан.

Иймд Монгол Улсын өргөн уудам газар нутаг /1,5 сая гаруй хавтгай дөрвөлжин километр талбай бүхий газар нутаг, түүнээс эгц дээш 25 км хүртэлх агаарын орон зай/-ийг хамарсан агаарын хил, орон зайн аюулгүй байдлыг найдвартай хангах, бүс нутагт гарч болзошгүй аливаа сөрөг үйл ажиллагаанд шуурхай хариу арга хэмжээ авах үүрэг зориулалт бүхий Агаарын цэргийг хөгжүүлэх, түүний үндсэн чиглэлийн нэг болох агаарын орон зайн хяналтын нэгдсэн тогтолцоог бий болгох талаар асуудлыг хөндөн тавьж байна.

Радиотехникийн анги, салбаруудын ирээдүйн хөгжлийн чиг хандлага нь Монгол Улсын агаарын орон зайн хяналтын нэгдсэн тогтолцоонд тулгуурлана гэж харж байна.

Агаарын цэргийн хөгжил, түүний дотор радиотехникийн анги, салбаруудын хөгжлийн чиг хандлагыг бий болгох хууль, эрх зүйн орчин бүрдсэн гэж хэлж болох байна.

Үндсэн хэсэг. Цэргийн салбарын агаарын хил, агаарын зайн хяналтын системийг зохион байгуулахдаа нийт Монгол Улсын агаарын хил, агаарын зайн 95 хувь нь радиолокацийн хяналтад байхаар тооцож хүч хэрэгслийг байршуулсан байдаг.

Сүүлийн 5 жилийн статистик мэдээгээр агаарын зайн радиолокацийн хяналтын хэрэгслүүдийн техникийн үзүүлэлт 50-60 хүртэл хувиар

буурч, эвдрэл гэмтлийн давтамж жилд дунджаар 35-40 хувиар өссөн, тэдгээрийн үйлдвэрээс тогтоосон ашиглалтын нөөц аль хэдийнээ дууссан, чанар байдал нь байнга дордож байгаа билээ. Энэ шалтгаанаар Монгол Улсын агаарын хил, агаарын орон зайн радиолокацийн хяналт зохион байгуулсан түвшинтэй харьцуулбал 30 гаруй хувь буурсан тооцоо гарч байна.

Иймээс орчин үеийн техник технологийн шинэчлэлд тулгуурласан агаарын орон зайн нэгдсэн сүлжээ бий болгоход суурь техник, хэрэгсэл /радар буюу радиолокацын станц/-д технологийн шинэчлэл хийх зайлшгүй шаардлага тулгарч байгаа юм.

Хөгжлийн чиг хандлагыг тодорхойлохдоо үндсэн 3 түвшинд авч үзэх нь зүйтэй. Үүнд:

I. Монгол Улсын Ерөнхийлөгч, Зэвсэгт хүчний Ерөнхий Командлагч, УИХ-ын түвшин;

II. Монгол Улсын Засгийн Газар, Батлан Хамгаалах Яамны түвшин;

III. Зэвсэгт хүчний Агаарын Цэргийн Командлал, анги, байгууллагын түвшин.

I түвшин

Агаарын цэргийн хөгжлийн чиг хандлагыг тодорхойлох бодлогын баримт бичиг боловсруулж батлуулах нь нэн тэргүүний асуудал болж байна. Энэ баримт бичиг нь:

- Зэвсэгт хүчний Агаарын цэргийн хүч, хэрэгслээр Монгол Улсын агаарын хил, орон зайг хянах, нийслэл хот, улсын онц чухал объектыг агаараас халхлах тогтолцоо;
- Зэвсэгт хүчний Агаарын цэргийн хөгжлийн бодлого гэсэн нэрийн

ОХУ-ЫН УКРАЙН УЛСАД ЯВУУЛЖ БУЙ ЦЭРГИЙН ТУСГАЙ АЖИЛЛАГАА (ЦТА)-НЫ ЦЭРГИЙН СУРГАЛТ БЭЛТГЭЛИЙН ТАЛААРХ ШИНЖИЛГЭЭ

Б.БААТАРСҮРЭН /БХЭШХ-ийн БХДШТөвийн ЭШАА, доктор(Ph.D)/

Түлхүүр үг: ОХУ, Украин улс, цэргийн сургалт бэлтгэл, шинжилгээ

Key words: Russia, Ukraine, Military training, Analyze

Оршил. ОХУ-ын БХЯ-ны зүгээс цэргийн хүний нөөцийг бэлтгэх, дайчилгааны тогтолцоог шинэчлэх талаар олон ажлуудыг төлөвлөн явуулж байна. Цэргийн тойрог тус бүрийн хариуцлагын бүсэд байрлах энгийн их дээд сургуулийг түшиглэн явуулж буй цэргийн сургалтын үйл ажиллагааг эрчимжүүлэх замаар дайчилгааны бэлтгэл нөөцийн бүрэлдэхүүнийг сургах юм. Ингэснээр оросын байнгын арми, бэлтгэл хүчин, цэрэг-стратегийн болон батлан хамгаалах аж үйлдвэрт ажиллах, цэргийн хэргийн мэдлэгтэй хүний нөөц үлэмж хэмжээгээр өсөх тооцоо гарч байна¹.

Харин тус улсын Украин улсад явуулж буй цэргийн тусгай ажиллагааны сургалт бэлтгэлийн талаар зөв эх сурвалжаас үнэн бодитой мэдээлэл олох боломж хомс байгаа тул энэ удаад Украин улсын Зэвсэгт хүчний энэхүү ажиллагаанд хэрхэн сургалт бэлтгэл ханган оролцож байгааг энэ өгүүллээр хөндөхийг зорилоо.

Үндсэн хэсэг. ОХУ дайн эхлэхээс өмнө хөрш Беларусьтай хамтарсан цэргийн сургуулилт хийх шалтгаанаар 30 мянган цэрэг Беларусьт байрлуулсан байдаг. Тэр үедээ 100 мянган нэмэлт цэргүүдийг Украинтай залгасан хил дээрээ байршуулж, Беларусьт зөвхөн цэргээс гадна тусгай хүчний цэргүүд, сөнөөгч онгоц, пуужин, агаарын довтолгооноос хамгаалах систем зэрэг эд ангиудыг Украины хилийн ойролцоо байрлуулсны эцэст 2-р сарын 24-нд халдан довтолсон.

Дайн эхлэхэд Кремлийн зүгээс

дайралт биш цэргийн тусгай ажиллагаа учир шинэ цэргүүдийг байлдаанд оролцуулахгүй гэсэн байр суурьтай байсан бол 3-р сарын 9-ний өдөр шинэ цэргүүдийг байлдуулж зарим нь Украины Зэвсэгт хүчинд олзлогдсон байсан нь мэдэгдсэн. Үүнээс гадна 3-р сарын 31-ний өдөр нэмэлт 134 мянган шинэ цэрэг цэрэгт татагджээ.

Хэвлэлийн байгууллагуудын мэдээлснээр нэг удаад 100 шинэ цэргүүдийг хүчээр элсүүлж, Украинд байлдахаар явуулахад тэдний 4 нь амьд үлджээ. Өөр тохиолдолд Мариупольд байлдахаар явуулсан 135 шинэ цэрэг зэвсгээ газар тавьж байлдахгүй гэдгээ илэрхийлэхэд командлагч нар нь зоорьт хийж сүрдүүлж байсан нь бүртгэгдсэн байна. Үүнээс гадна бусад улсад цэргийн алба хаасан Оросын иргэншил хүлээн авсан иргэдийг цэргийн албанд татаж, үүрэг гүйцэтгэхийг татгалзсан иргэдийн иргэншлийг нь хасаж байгаа юм байна.

ОХУ-ын 2014 оны довтолгоонд Крым болон Донбассын зарим хэсгийг алдсаны дараа АНУ болон НАТО-гийн бусад орнууд Украины Зэвсэгт хүчнийг сургахад туслах ажилтнуудаа илгээсэн байдаг. Зарим судлаачдын хэлж байгаагаар Украины амжилт нь энэхүү байнгын бэлтгэл, сургалтын үр дүнг харуулж байна. Мөн олон тооны сайн дурын ажилтнууд Украины цэргүүдийг газар дээр нь сургахад тусалсаар байна. Тэдний ихэнх нь тэтгэвэр чөлөөнд гарсан ЦАХ байна.

Украинчуудын хувьд олон шинжээчид нь саяхныг болтол

¹ Статья 49. Предельный возраст пребывания на военной службе. 2. Для военнослужащих женского пола предельный возраст пребывания на военной службе устанавливается 45 лет.

ТОГТВОРЖУУЛАХ БОДЛОГЫН ОНОЛ, ЗАГВАРЧЛАЛ

Д.ЭНХЧИМЭГ /ЭШИХ-ийн ЭШ-ний мэргэжилтэн, доктор (Ph.D), дэд профессор/
Т.МӨНХ-ОРГИЛ /БХЭШХ-ийн ЭДОУСТ-ийн дарга, доктор (Ph.D), дэд хурандаа/
Д.НЯМХҮҮ /ҮБХИС-ийн АБДС-ийн ЭЗМТ-ийн багш, докторант/

Түлхүүр үг: Бодлого, онол, загварчлал, шинжилгээ

Key words: Policy, theory, modeling and analysis

Макро эдийн засгийн онолын түүхэн хувьсал

Дэлхийн эдийн засагт гарч буй өөрчлөлт, хувьслыг даган макро эдийн засгийн онол, сэтгэлгээний хөгжилд томоохон ахиц дэвшил гарсаар байна. Энэ чиглэлийн гол эх сурвалжаас дурьдвал Ж.Гали болон М.Гертлер /2007 он/, О.Бланчард /2009 он/, С.Фукак болон А.Паган /2009 он/ нар макро эдийн загварчлалын хөгжлийн процесст хувьсал, хувиран өөрчлөлт гарч байгааг онцолдог.

Эдийн засгийн загварчлалын хөгжил, чиг хандлага

Загварчлал, шинжилгээ нь эдийн засгийг шинжлэх ухаан болгодог

хэмээн Д.Родрик (2015) “Эдийн засгийн дүрмүүд” номдоо онцолсон байдаг¹. “Эдийн засаг нь нэг талаас эдийн засгийн үйл ажиллагааг ойлгох боломж олгодог нийгмийн ухааны салбар, нөгөө талаас нийгмийн шинжлэх ухааны судалгааны нэг арга зүй юм. Ялангуяа, эдийн засгийн загварчлал, статистик шинжилгээ нь эдийн засгийг нийгмийн шинжлэх ухааны салбарт хамаатуулах эмпирик арга зүй бөгөөд оновчтой шийдвэр гаргах суурь нөхцөлийг бүрдүүлж иржээ. Улс орнуудад яг ижил бодлогын арга хэмжээ авч хэрэгжүүлсэн ч өөр өөр үр дүнд хүрч болох тул эдийн засгийн загвар нь тухайн зах зээл, нийгмийн

¹ Эдийн засгийн загварууд, тэдгээрийн онцлог шинжүүд, эдийн засгийн загварчлалын "шинжлэх ухаан", эдийн засгийн онол, загвар хоорондын уялдааны талаарх суурь ойлголтыг сонирхолтой хэлбэрээр Д.Родрик (2015) тайлбарласан.

ТӨМӨР БЕТОН АРАГ БҮТЭЭЦИЙН ГАЗАР ХӨДЛӨЛИЙН ТЭСВЭРЛЭЛТИЙГ ҮНЭЛЭХ АРГУУДЫН СУДЛАГДСАН БАЙДЛЫН ХАРЬЦУУЛСАН СУДАЛГАА

Э.ГАНЗОРИГ /ШУТИС, Барилга, архитектурын сургууль, Доктор (Ph.D), дэд профессор/
Д.БАЯРЦЭЦЭГ /ШУТИС, Барилга, архитектурын сургууль, докторант/

Түлхүүр үг: Газар хөдлөлт, газар хөдлөлийн бичлэг, хариу спектр, дизайн спектр, хэвтээ түлхэх арга, аналитик тооцоо, динамикийн итгэлцүүр

Key words: Earthquake, seismic recording, response spectrum, design spectrum, push over method, analytical calculation, dynamics coefficient

I. Удиртгал

Газар хөдлөлтөд тэсвэртэй барилга байгууламжийн тухай ойлголт хүн төрөлхтний иргэншлийн хөгжлийн бүхий л үед байсан хэдий ч инженерийн хийцтэй барилга байгууламжийн газар хөдлөлтийн тэсвэршлийн тухай ойлголт 1900-аад оны эхэн үеэс (1906 оны Сан Францискогийн газар хөдлөлт) бий болсон гэж үздэг. Харин газар хөдлөлтөд тэсвэртэй барилгын төсөллөлт, түүний нормативыг анх 1920-иод оны дунд үеэс (1923 оны Кантогийн их газар хөдлөлт) Япончууд хэрэглэж эхэлсэн гэж үздэг байна.

Сүүлийн жилүүдэд манай улсад хүн амын төвлөрөл эрчимтэй явагдаж өнөөдрийн байдлаар нийт хүн амын 60 гаруй хувь нь хот, суурин газарт амьдарч байгаа тул болзошгүй газар хөдлөлтийн гамшгийн эрсдэлийг багасгах асуудалд анхаарах шаардлагатай нь харагдаж байна. Манай орны хот суурингийн 75 орчим хувь нь газар хөдлөлтийн идэвхтэй бүс нутагт, 12 сум суурин газар хөдлөлтийн 9.5-аас дээш магнитудтай бүс нутагт оршиж байдаг байна¹.

Улаанбаатар хот газар хөдлөлтийн 7.5 баллын идэвхтэй бүсэд оршдог. Ингэхдээ нийслэл орчмын Авдар уул, Эмээлт, Гүнжийн ам, Хустайн нуруу, Мөнгөнморьт гэсэн зургаан бүс газар хөдлөлтийн идэвхтэй бүсэд тооцогддог ба хамгийн ойр нь 15-20км зайд, хол нь 212км зайд оршиж байна. Тус

газарт 6.5-8.5 баллын газар хөдлөх магадлалтай бөгөөд тухайн газруудад газар хөдлөхөд нийслэл хотод мэдрэгдэх хүч нь 5.5-7.5 балл юм.

Өнгөрсөн зуунд 6 болон түүнээс дээш магнитудын хүчтэй газар хөдлөлт 40 гаруй удаа тохиолдсон байна. Барилгын тэр дундаа манай улсын барилга байгууламжийн ихэнх хувийг эзэлдэг төмөр бетон араг бүтээцийн бат бэхийг газар хөдлөлтөд үнэлж тэсвэрлэлтийг мэдэх нь ялангуяа улс төр, нийгэм эдийн засгийн чухал ач холбогдолтой юм.

Монгол Улсад цутгамал төмөр бетон барилгын газар хөдлөлт тэсвэрлэлтийг үнэлэх одоогийн аргачлал харьцангуй дутагдалтай талтай байгаа тул сайжруулах шаардлагатай. Энэхүү судалгааны ажил нь барилгын газар хөдлөлт тэсвэрлэлтийг үнэлэх, сайжруулах асуудалд нөлөөлөх хүчин зүйлс болох биет туршилтын загвар байгуулж, туршилтын загвараас тоон загвар үүсгэж шугаман бус шинжилгээг хийх түүнээс үүдсэн харьцуулалт, нийлэлтийг сайжруулах, цаашид энэ чиглэлээр хийж болох ажлын талаар санал зөвлөмж боловсруулах зэрэг судалгааны ажлын нарийвчилсан зорилгод хөтлөх дараа дараагийн ажлын үндэс суурь нь болж өгөх юм.

II. Судалгааны хэсэг

Барилгын газар хөдлөлт тэсвэрлэлтийг үнэлэх ажлын хүрээнд Улаанбаатар

¹ Улаанбаатар хот орчмын хүчтэй газар хөдлөлтийн идэвхжилтийн бүсэд нарийвчилсан судалгаа хийх ажлын тайлан. УБ., 2013., хуудас 111-130;

АВЛИГАЛД АЛБАН ХААГЧИЙН ХУВИЙН БОЛОН НИЙТИЙН СОНИРХЛЫН ЗӨРЧИЛ НӨЛӨӨЛӨХ НЬ

М.ИНДРАБҮД /ҮБХИС-ийн АБДС-ийн ЭЗМТ-ийн багш, докторант/
П.МӨНХТӨР /ҮБХИС-ийн АБДС-ийн ЭЗМТ-ийн багш, докторант/

Түлхүүр үг: Нийтийн албан тушаалтан, авлига /хээл хахууль/, нийтийн болон хувийн ашиг сонирхол, эрх мэдлээ урвуулан ашиглах, ашиг сонирхлын зөрчил, хүнд суртал

Key words: Public office worker, bribe, public and personal interest, abuse of power, conflict of interest, bureaucracy

Оршил. Дэлхийн улс орнуудын авлигатай тэмцэх байгууллагын тэргүүлэх чиглэл нь урьдчилан сэргийлэх, соён гэгээрүүлэх ажил байдаг. Авлигын эсрэг хуулийн 3 дүгээр зүйлийн 3.1.6-д “Авлигаас урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагаа гэж авлигын шалтгаан, нөхцөлийг судлан тогтоох, тэдгээрийг арилгах, авлигыг таслан зогсоход чиглэгдсэн арга хэмжээний цогцолборыг хэлнэ” хэмээн заасан. 2016 онд Улсын Их Хурлын 51 дүгээр тогтоолоор Авлигатай тэмцэх үндэсний хөтөлбөрийг баталсан бөгөөд уг хөтөлбөрийн нэг чухал зорилт бол шударга, хариуцлагатай, ил тод нийтийн албыг бэхжүүлэх, ёс зүйг дээшлүүлэх явдал бөгөөд энэ хүрээнд авлига, ашиг сонирхлын зөрчил, ёс зүйтэй холбоотой гомдол мэдээллийг хүлээн авах, хянан шалгах, хариуцлага хүлээлгэх арга хэлбэрийг тодорхой болгож, дотоод хяналтын тогтолцоог бүрдүүлэх зэрэг чиглэлээр авлигын эсрэг богино болон урт хугацааны, давтан сургалтыг үе шаттайгаар зохион байгуулах гэх мэт олон арга хэмжээг хэрэгжүүлэхээр тусгасан.

Үндэсний хөтөлбөрт тусгагдсаны дагуу Авлигатай тэмцэх газар авлига, ашиг сонирхлын зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, ёс зүй, ил тод байдлыг сайжруулах, хүнд суртал, чирэгдлийг арилгах чиглэлээр дотоод, гадаадын сайн туршлага, оновчтой шийдлийг сурталчлах, түгээх, нэвтрүүлэх ажлыг улам идэвхжүүлэн, энэ чиглэлээр иргэд, төрийн байгууллага, албан тушаалтан, хувийн хэвшил, хэвлэл мэдээллийн

болон төрийн бус байгууллагатай хамтран ажиллаж, шударга, ил тод, нээлттэй, хариуцлагатай, ашиг сонирхлын зөрчлөөс ангид, ёс зүйтэй, мэргэшсэн төрийн албыг бэхжүүлэхэд олон нийтийн оролцоо, хяналтыг нэмэгдүүлэх стратегийг баримтлан ажиллаж байна. Нийтийн ашиг сонирхлын төлөө ажиллаж, ард түмэнд үйлчлэх нь төр, засгийн газрын байгууллагын суурь зарчим, албан тушаалтны үндсэн үүрэг бөгөөд шударга, ил тод байдлыг хангах нь олон нийтийн итгэлийг бий болгоход чухал ач холбогдолтой гэж үздэг. Ашиг сонирхлын зөрчил үүссэн, үүсэж болзошгүй хэмээн хэн нэгнийг буруутгахыг урьтал болгохгүй тэдгээрийг зохицуулахыг чухалчлах, ялангуяа энэ талаар тодорхой бодлого боловсруулж хэрэгжүүлэх нь оновчтой шийдэл юм. Зохицуулаагүй ашиг сонирхлын зөрчил нь авлига болон бусад зөрчлийг үүсгэж болно. Иймд ашиг сонирхлын зөрчил үүсэх нөхцөлийг судалж, зохицуулах механизмыг тодорхой болгох, авилгаас сэргийлэх явдал нь өнөө цаг үед чухлаар тавигдаж байна.

Судалгааны зорилго: Авлигалд нийтийн албан тушаалтны хувийн ашиг сонирхол зөрчил нөлөөлж буй хүчин зүйлийг тодорхойлоход оршино.

ҮНДСЭН ХЭСЭГ. Монгол улсын авлигын эсрэг хуульд зааснаар “Авлига” гэж энэ хуулийн 4.1-д заасан этгээд албан тушаалын эрх мэдлээ хувийн ашиг хонжоо олоход урвуулан ашиглах, бусдад давуу байдал олгох,

СУДАЛГААНЫ ИХ СУРГУУЛИЙН ҮНДСЭН ҮЗҮҮЛЭЛТҮҮДИЙГ ЭРГЭЦҮҮЛЭХ НЬ

Б.БАНЗРАГЧ /УБХИС-ийн АБДС-ийн НХТ-ийн ахлах багш, магистр/

Түлхүүр үг: Үндсэн үзүүлэлт, судалгаа, манлайлал, эрх мэдэл

Key words: Basic indicator, research, leadership, authority

Оршил. Өнөөдөр сурах үйл ажиллагаанд гарч байгаа өөрчлөлтийн нөлөөгөөр дээд боловсролын салбарын өмнө багш, оюутан, их, дээд сургуулийн уламжлалт харилцааг өөрчлөх шаардлага тулгарч байна. Нэг талаас их сургуулиуд бол нийгмийн нэгдэл нягтрал, эдийн засгийн хөгжилд нөлөөлж байдаг соёлын байгууллага байдаг гэсэн үзэл баримтлал байдаг бол нөгөө талаас улс орны эдийн засаг, нийгэм, улс төрийн зорилгыг хэрэгжүүлэх олоннийтийн үйлчилгээний байгууллага гэсэн үзэл баримтлал байдаг. Тэгвэл бид өнөөдөр улс орны нийгэм эдийн засгийн зорилгыг хангасан судалгааны их сургуулиудтай юу?, Судалгааны их сургууль гэж ер нь юу болох талаар бид хэр мэддэг вэ?, Тийм сургуулиуд байдаг ч хөгжилд нэмэр болсон харилцан уялдаат үйл ажиллагаа явуулдаг уу?, Бид хийж буй судалгааныхаа зүйлсийг хэрхэн үнэлдэг болоод сургалт, судалгааны нэгдмэл байдал буюу сургалтад судалгааны ажлыг хэрхэн хэрэглэдэг вэ? гэх мэт асуудлуудад хариулт өгөх зорилгоор уг өгүүлээ бичсэн.

Сэдвийн үндэслэл: Судалгааны их сургуулийн үндсэн үзүүлэлт гэх ойлголтуудыг их сургууль танин мэдэж өөрийн зохион байгуулалт, хөгжлийн үйл явц, зөв манлайлал, үр өгөөжийг хүртэх зорилго тавих юм. Энэ зорилгодоо хүрэхийн тулд дараах үндсэн хоёр зорилтыг дэвшүүлэн авч үзэж байна.

1. Судалгааны их сургуулийн үндсэн үзүүлэлтүүдэд ямар ойлголтууд багтдаг талаар авч үзэж, анализ хийх

2. Судалгааны их сургуулийн үндсэн үзүүлэлт нь манлайлал, эрх мэдлийн асуудалтай холбогдсоноор тогтвортой хөгжилд хэрхэн эергээр нөлөөлж болох талаар авч үзэх

Судалгааны их сургуулийн үндсэн үзүүлэлтүүд.

Өнөө үед дээд боловсролд тавигдаж байгаа нийгмийн шаардлага бол насан туршийн боловсрол, судалгааны ажлыг амьдралтай холбох, мэдлэгийн түвшин дэх дээд боловсролын шинэ гүйцэтгэх үүрэг гэсэн үндсэн чиглэлүүдтэй байна. Мэдлэгийн зуунд дээд боловсролд цоо шинэ сорилтууд тулгарч байгаагийн нэг бол их, дээд сургуулиар олж авсан боловсролын зэрэг бол насан туршдаа ажил эрхлэх паспорт байхаа больж, харин хөдөлмөрийн зах зээлд орох эрхийн бичиг болж хувирч байна. Өөрөөр хэлбэл судалгааны их сургуулийн үндсэн үзүүлэлт (СИСҮҮ) нь өнөөдөр хэрхэн өөрчлөгдөж, тэдгээр нь их сургуулийн хөгжил, цаашлаад нийгэм, эдийн засгийн тогтвортой хөгжилд хэрхэн эерэг нөлөө үзүүлж болохоор байгааг харуулж байна. Дэлхий нийтээрээ СИСҮҮ-ийг дараах ойлголтууд дээр авч үзэж байна. Үүнд:

1. “Авьяс, оюун ухааны цөм байх”. Судалгааны их сургууль байгуулах хамгийн гол нөхцөл бол, авьяаслаг, оюуны өндөр чадамж бүхий оюутнуудыг шилж сонгон оюутнаар элсүүлж, эрдэм шинжилгээний бүтээл туурвилаараа дэлхийд танигдсан эрдэмтэн профессоруудыг урьж ажиллуулж, улс орны тархи, цөм болгох явдал юм”¹.

¹ Д.Бадарч. Дээд боловсролын онол, арга зүй. УБ., 2020. 224 дэх тал

ЦЭРГИЙН РАДИОСТАНЦЫГ СОНГОХОД АНХААРАХ ЗАРИМ ЧУХАЛ ҮЗҮҮЛЭЛТҮҮД

Т.ЭНХЗАЯА /УБХИС, ЦНДС-ийн ЦХКАБТ-ийн багш, магистр, хошууч/
Г.НЯМХҮҮ /УБХИС, ЦНДС-ийн ЦХКАБТ-ийн багш магистр, дэд хурандаа/

Түлхүүр үг: Радиостанц, холбоо, аналог, тоон
Key words: Radio stants, communication, analogy, digital

Оршил. Монгол Улсын Зэвсэгт хүчний цэргийн холбооны үндсэн төрлийн нэг бол радио холбоо юм. Цахилгаан соронзон долгионы тусламжтайгаар мэдээллийг агаарын орон зайн нэг цэгээс мэдээний эх булгаас\ нөгөө рүү нь мэдээлэл гардан авагч руу тодорхой зайд дамжуулж солилцоо үйлдэхийг радио холбоо гэнэ. Түүнд ашиглагдаж байгаа хэрэгслийг радио холбооны хэрэгсэл юм. Радио холбоо нь захирагч нар, штабуудын хооронд байран дээр хөдөлгөөн дунд холбоогоор хангах, газар орон нь үл мэдэгдэх болон эсрэг талд бүслэгдсэн харилцагч, эсвэл нэвтэрч үл болох газар районыг алгасан холбоо тогтоох, нэгэн зэрэг олон харилцагчдад нэвтрүүлэг явуулах боломжуудыг олгодог ашигтай талтай учир цэргийн удирдлагын үндсэн хэрэгслүүдийн нэг болохоос гадна зарим онцгой тохиолдолд цорын ганц хэрэгсэл нь болдог¹.

Ийм учраас цэргийн радио холбооны станцыг сонгохдоо түүний техник үзүүлэлтэд онцгой анхаарах хэрэгтэй.

Үндсэн хэсэг: Радио нэвтрүүлэгч болон хүлээн авагчийн хосломжийг радиостанц гэнэ.

Цэргийн радиостанцыг сонгохдоо

дараах техник үзүүлэлтэд онцгой анхаарал хандуулах ёстой.

1. Ажлын давтамжийн цараа
2. Гаралтын чадал
3. Холбоо барих зай
4. Мэдрэх чадвар
5. Сонгох чадвар
6. Антенний төрөл
7. Тасралтгүй ажиллах хугацаа
8. Жин

1. АЖЛЫН ДАВТАМЖИЙН ЦАРАА (FREQUENCY RANGE, АНГЛИ; ДИАПАЗОН ЧАСТОТ, ОРОС)

Радио нэвтрүүлэгч төхөөрөмж нь ажлын давтамж дээрх хувиргагдсан радио долгионыг ялгаруулах, хүлээн авах төхөөрөмж нь уг дохиог “таньж” тодорхой шинж чанар бүхий дохио болгон хувиргах боломжийг олгож өгдөг давтамжийн хүрээ юм. Давтамжийн цараа нь түүний зорилго, давтамжийн нарийвчлалд тавигдаж буй шаардлагаар тодорхойлогддог бөгөөд тухайн үйл ажиллагааны нөхцөлд тохируулан холбоо барих шаардлагатай зайг хангаж өгдөг.

Олон улсын цахилгаан холбооны байгууллагын журмын дагуу радио долгионыг дараах цараад хуваадаг.

Радио давтамжийн цараа,

долгионы урт

N	Давтамжийн төрөл	Давтам-жийн цараа	Долгионы урт	Зориулалт
Хэт урт долгион				
1	Туйлын нам давтамж (Extremely low frequency, ELF)	3 – 30 Гц	10000-10000 км	Геофизик судалгаанууд, шумбагч онгоцтой холбоо тогтоох
2	Супер нам давтамж (Super low frequency, SLF)	30 – 300 Гц	10000-1000 км	

¹ Зэвсэгт Хүчний радио холбоо, компьютер мэдээлэл харилцааны заавар, Улаанбаатар хот 2018 он

БНМАУ-ЫН АЮУЛГҮЙ БАЙДАЛД ГАДААД ОРЧНЫ ҮЗҮҮЛСЭН НӨЛӨӨ (1920–ООД ОНЫ СҮҮЛЧ 1930–ААД ОН)

Н.НАРАНХҮҮ /БХЭШХ-ийн БХДШТ-ийн ЭША, докторант хошууч/

Түлхүүр үг: Гадаад бодлого, аюулгүй байдал, Зөвлөлт Холбоот Улс, Хятад, Япон, Монгол, Манжго Улс

Key words: Foreign policy, security, Soviet Union, China, Japan, Mongolia, and Manchuria.

Оршил. Дэлхийн I дайны төгсгөлөөр их гүрнүүд хүчний шинэ харилцааг тогтоож, дайн өдөөгч нарыг буулган авч дахин дайн өдөөхгүй байх, олон улсын маргаантай асуудлыг шийдвэрлэх*-ийг оролдсон боловч төдийлөн үр дүнд хүрээгүй.

Мөн дайны нөлөөгөөр Орос, Герман, Австри-Унгар, Османы эзэнт гүрнүүд ээлж дараалан задарч, олон улс шинээр бий болсон¹. Орос оронд өрнөсөн Октябрийн хувьсгал, иргэний дайн зэрэг үйл явдлын үр дүнд 1920-од оны сүүлч 1930-аад он гэхэд олон улсын харилцаанд томоохон өөрчлөлтүүд гарч эхэлсэн байдаг² нь энэ цаг үеийн түүхийн гол дүр зураг болсон байна.

Дээрх өөрчлөлтийн зэрэгцээ дэлхийн эдийн засаг гүн хямарсан явдал нь капиталист орнуудын дотоод улс төрд ноцтой өөрчлөлтийг авчирсан. Англи, Франц зэрэг улсад ардчилсан шинж чанартай дотоод өөрчлөлтийг хийх гэж оролдсон хүчийг засгийн эрхэнд авчирсан. Харин Герман, Итали улсад энэхүү хямрал нь улс төрийн терроризм, шовинизм, милитаризмыг албадан гаргахын зэрэгцээ дотоодын

улс төрд нийгмийн демагог**-ийг ашигласан фашист дэглэмийг бий болгоход хувь нэмэр оруулсан.

Өөрөөр хэлбэл шинээр хүчирхэгжин гарч ирсэн их гүрнүүд дэлхийг дахин хуваах, өөрсдийн ашиг сонирхлыг хангахын тулд бүс нутгуудад өөрсдийн эдийн засаг, улс төрийн дэглэмийг тогтоох үүднээс эвсэлд хуваагдах, зөрчилдөх болсон байна.

Олон улсын хурцадмал байдлын голомт хурдацтай хөгжиж эхлэв. Фашист Герман, Италийн түрэмгий байдлаас болж Европт түгшүүртэй байдал бий болов.

1930-аад оны эхний хагаст ЗХУ олон улсын тавцанд байр сууриа улам бэхжүүлж чадсан. 1933 оны сүүлчээр АНУ нь ЗХУ-ыг хүлээн зөвшөөрч, хоёр улсын хооронд дипломат харилцаа тогтоов. Хэвийн байдал улс төрийн харилцаа АНУ, ЗХУ-ын хоорондын худалдаа, эдийн засгийн харилцаанд эергээр нөлөөлсөн. Цаашид Зөвлөлт Холбоот Улс Үндэстнүүдийн Лигийн гишүүнээр элсэж, Зөвлөлийн байнгын гишүүн болжээ. Мөн Зөвлөлт-Франц, Зөвлөлт-Чехословакийн хооронд

* 1920-оод оны эхэн үед Дэлхийн I дайнд ялагчид олон улсын харилцаанд шинэ дэг журам /1919 оны 6 дугаар сарын 28-ны өдөр гарын үсэг зурсан Версалийн энх тайвны гэрээ-Дэлхийн I дайн дууссан, Германыг засан тохиуулах, 1921 оны 11 дүгээр сарын 12-ны Вашингтоны бага хурал-Тэнгисийн цэргийн зэвсэглэлийг хязгаарлах, Номхон далай, Алс дорнодын асуудал, 1922 оны 4 дүгээр сарын 10-аас 5 дугаар сарын 19-ний хооронд явагдсан Итали-Генуягийн бага хурал-эдийн засаг, санхүү, Хаагийн бага хурал-хаант Оросын өр төлбөрийг төлүүлэх, 1923 оны 7 дугаар сарын 24-ний өдөр дууссан. Лозаннын бага хурал-Турктэй энх тайвы гэрээ байгуулах, Хар тэнгисээр зорчих дэглэмийн тухай, 1925 оны 10 дугаар сарын 16-ны өдөр хуралдсан Швейцар-Локарногийн хэлэлцээр-Өрнөд европод батлан хамгаалах гэрээ байгуулах тухай/ тогтоох асуудлууд бүрэн дүүрэн хэрэгжээгүй.

¹ <https://mn.eferrit.com/> 2022.05.10

² Улс төрийн боловсролын академи, "Олон улсын харилцаа XX зуунд" УБ., 1994.т.53-59

** Демагог гэдэг үг грек хэлнээс гаралтай *dēmagōgos*, энэ нь "хүмүүсийн жолооч" гэж орчуулагддаг. Демагог гэдэг нь тэр төлөөлөгч буюу улс төрийн удирдагч болж төлөвшдөг хүн. Хүмүүсийн дэмжлэгийг авахыг эрмэлздэг сонсдог, дагадаг хүмүүс. Демагог бол ерөнхийдөө биелэгддэггүй ойлгомжгүй яриа, амлалтуудаар хэсэг бүлэг хүмүүсийг удирдах, таалагдах гэсэн улс төрийн үйл ажиллагааны нэг хэлбэрийг хэлдэг бөгөөд энэ нь демагогийг практикт хэрэгжүүлдэг хүн юм

УЙГУРЫН АРХИТЕКТУР БА УРАН БАРИЛГЫН ЧИМЭГЛЭЛ

Ц.БЯМБА-ЭРДЭНЭ /БХЭШХ-ийн ЦТССТ-ийн эрдэм шинжилгээний ажилтан, магистр, ахлах дэслэгч/

Э.ТҮВШИН /БХЭШХ-ийн ЦТССТ-ийн эрдэм шинжилгээний ажилтан, магистр/

Түлхүүр үг: Уйгар хот, Хар балгас, Уйгурын архитектурын байгууламжууд

Key words: Uighur city, Khar Balgas, architectural structures of Uighur

Оршил. Манай орны нутаг дэвсгэрт хадгалагдан үлдсэн эртний түүх соёлын арвин дурсгалын дотор эртний хот суурин, уран барилгын дурсгал нэн өвөрмөц байр суурийг эзэлдэг. Учир нь, монголчууд болон тэдний өвөг дээдэс ерөөсөө л цэвэр нүүдэлчин байж, цаг үргэлж нүүж сууж явснаас бус, хот орон байгуулж суурьшин сууж байсан нь огт үгүй хэмээх үзэл ихэд газар аван ноёрхсон байжээ. Гэвч Төв Азийн нүүдэлчидтэй эртнээс хөрш зэргэлдээ сууж, тэдний амьдрал ахуйн талаар олон зүйлийг тэмдэглэж үлдээсэн нангиад сурвалж түүхийн тэмдэглэлд умардын нүүдэлчид нь өөрийн орон нутагт цөөн ч атугай хот сууриныг үүсгэн байгуулж тодорхой хэмжээгээр суурин амьдралыг эрхэлж байсан талаар мэр сэр мэдээ баримт тохиолддог.

Монгол нутаг дахь археологийн дурсгалыг шинжлэх ухааны үүднээс тандан судалж эхэлсэн XIX зууны сүүл үеэс эртний хот суурины ор үлдэгдлийг илрүүлэн олж тодорхойлон бичиж, нийтэд мэдээлэх ажил эхэлсэн байна. Монгол нутагт археологийн судалгаа өргөн зохиох болсноор олон үеийн нүүдэлчдийн барьж байгуулсан, цаг хугацааны хувьд МЭӨ II зуунаас дундад зууны сүүл буюу ХVII зууныг хүртэлх үед холбогдох 300 орчим хот суурин газрын ор үлдцийг олж тогтоосон нь дээр өгүүлсэн ташаа үзэлд няцаалт өгөх жинхэнэ биет баримт хэрэглэгдэхүүн болжээ.

Үндсэн хэсэг. Монгол нутаг хэмээх түүхэн ойлголт нь ганцхан өнөөгийн Монгол улсын нутаг дэвсгэр, хил хязгаар төдийхний хүрээнд яригдах

асуудал бус, харин монгол хэмээх угсаатан анх мандан гарч, улмаар тархан сууж, өөрийн өвөрмөц түүх соёлоо мандуулан бадрааж, олон үеийн биет хөшөө дурсгалаа цогцолж үлдээсэн өлгий нутаг, тодруулж хэлбэл умрын Байгал нуур, өмнөш Түмэн газрын их цагаан хэрэм, дорно Хянганы уулс, өрнө Алтайн уулс, Зүүн гарын говийг хүртэлх байгаль цаг агаарын эрс тэс нөхцөл бүхий Монголын өндөрлөг хэмээн нэрлэгдсэн уудам газар орон болно. Энэхүү газар нутагт оршин суусан нүүдэлч овог аймгууд нь байгаль цаг агаар, хүрээлэн буй орчны онцлогоос хамааран нүүдлийн мал аж ахуйг амь зуулгын гол хэлбэр болгон эрхэлсээр ирсэн бөгөөд үүнийхээ зэрэгцээ аль нэгэн хэмжээгээр суурьшин сууж түүхэнд нэрээ мөнхөлсөн хот суурины дурсгалыг ч цогцлон бүтээж байсан нь эрдэмтэн судлаачдын анхаарлыг татсаар байдаг. Ийнхүү эрт цагаас хот сууринтай байсны эш баримт нь монгол хэлэнд хот байгуулалт, уран барилгын холбогдолт нэр томьёо арвин байдгаар ч давхар батлагддаг билээ.

Түрэгийн дараа Монгол нутагт төр улсаа байгуулж мандан гарсан Уйгурууд нь хот балгад барьж суурьшин суух талаар бусад нүүдэлчдээс нэлээд онцлог байв. Тэд манихейн шашныг дэлгэрүүлж, согдын гар урчуудын туслалцаатайгаар энэхүү шашны сүм дуган барьдаг байжээ.

Уйгурууд дөрвөлжин шавар хэрэмт бэхлэлт хотуудыг их барьдаг ба хил хязгаарыг сэргийлэн хамгаалах бэхлэлт хотын бүхэл бүтэн сүлжээ бүрэлдэн

ХҮННҮ ГҮРНИЙ ТҮҮХЭН НУТАГ ДЭВСГЭР

Т.ЭРДЭНЭХИШИГ /БХЭШХ-ийн ЦТССТ-ийн ЭШТА, доктор (Ph.D), профессор/

Түлхүүр үг: Хүннү гүрэн, Модун шаньюй, Дунху, Хан улс, Цагаан хэрэм

Key words: Xion nu empire, Maodun chanyu, Dunhu, Khan guo, Great wall

Оршил. Хүннү улс аливаа улсын нэгэн адилаар тусгаар тогтнолын баталгаа болсон газар нутаг, хил хязгаартай, түүнийг хариуцсан сахин суух вантай, хилийн хамгаалалтын цэрэгтэй байжээ.

Модун шаньюйн үед хөрш Дунху нар Хүннүгийн хил орчмын хүн нутагладаггүй хэсэг газрыг нь гуйхад “Газар бол улсын үндэс” хэмээгээд, газраа өгөхийг зөвшөөрсөн түшмэдийн толгойг авч байсан явдал нь Хүннүгийн газар нь улсын өмч байсныг харуулж байгаа төдийгүй Модун шаньюй газрыг төр улсын оршин тогтнох үндэс суурь мөн хэмээн үзэж, нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдлыг юу юунаас илүү чухалчилж байсныг гэрчилнэ. Ийнхүү Хүннү улсын нийт газар нутаг, ус бэлчээр нь улсын өмч байсан учир эрх мэдэлтэй хэн ч бай газраа бусдад худалдах, бэлэглэх, дураар нутаг солин сэлгэн нүүх эрх мэдэлгүй байжээ.

Үндсэн хэсэг. Хүннүгийн шаньюй-гаас зарим нэг тодорхой газар нутгийг тэнд оршин суух хүмүүсийн хамт түмтийн дарга нарт өгч захируулдаг байсан ба тийм газар нутгийг “Фэньди” гэж нэрлэдэг байжээ. Ийм “Фэньди” буюу хувь газар захиран суудаг түмтийн дарга нар болон вангууд нь албан тушаал өөрчлөгдөх болбол уг тушаалд томилогдон ирсэн дараагийн хүнд захирч байсан нутгаа шилжүүлэн өгдөг байжээ.

Модун Шаньюй газар нутгаа зүүн, баруун, төв гэсэн гурван хэсэгт хуваан, төв хэсгийг өөрөө удирдаж, зүүн, баруун хэсгийг ойрын итгэлт төрөл төргөгсдөөсөө томилон удирдуулдаг

байв. Хүннү нар зүүн зүгийг эрхэмлэн үздэг учир зүүн хэсгийн (жигүүрийн) албан тушаалтнууд нь баруун хэсгийнхнээсээ эрх мэдлээр илүү байжээ. Хүннүгийн энэхүү гурван жигүүрийн тогтолцоо нь асар өргөн уудам нутагт мал даган нүүдэллэж, тархай бутархай аж төрдөг овог аймгуудыг нэгэн захиргаанд барих, нөгөө талаар гаднын халдлага довтолгооноос сэрэмжлэн хамгаалах зэрэг улс төр, цэрэг стратеги, газар зүйн чухал ач холбогдолтой зохион байгуулалт байв. Чухам тийм учраас Төв Азид хожим нь удаа дараалан оршин тогтнож байсан нүүдэлчдийн төр улсууд энэхүү тогтолцоог шууд авч хэрэглэж байжээ¹.

Хүннүгийн зүүн гарын бүх ван жанжин нь Шангу муж (одоогийн Хэбэй мужийн Хуай Лай хошууны хэсэг газар)-ийн өөдөөс харан дорно зүгт Хуйхэ, Чаосянтай (эртний Солонгос) хил залгаж зүүн гарт нутаглана. Баруун гарын ван, жанжин нар Шанцзюнь муж (одоогийн Шэнси мужийн И лин хошууны хэсэг газар)-ийн өөдөөс харан, цааш Юэчжи, Ди, Цян нартай хил залган, баруун гарт нутаглана. Шаньюйн өргөө нь Дай муж (Өнөөгийн Хэбэй мужийн хошууны баруун өмнөд хэсэг), Юньчжун муж (өнөөгийн ӨМӨЗО-ны Тугат хошууны зүүн хойд хэсэг)-ийн өөдөөс харан байрладаг. Ван, ноёд тус бүр өвс, ус даган нүүх хувь газартай (шаньюйн хуваарилан өгсөн) бөгөөд тэдгээрээс зүүн, баруун сэцэн ван, зүүн, баруун гули вангууд нь хамгийн том эзэмшил газартай байв².

Хүннүгийн шаньюйн шууд захиргаанд Хангайн нуруу, Хэнтийн

¹ Батсайхан Э. Хүннү. УБ., 2003. 152 дахь тал

² 史记. 卷. 110. 中华民国六十三年. 台北. 第2879页, 林 杆. 中国古代北方民族通论. 呼和浩特., 1999. 第150页, Сүхбаатар Г. Монголын эртний түүх судлал. Үү боть. (Эрдэм шинжилгээний илтгэл, өгүүллийн эмхэтгэл) УБ., 2005. 146 дахь тал